

Макроекономіка

Алла МЕЛЬНИК,
Оксана МАКАРА

**МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ
СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНОЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ¹
В РОЗВИНУТИХ КРАЇНАХ****Резюме**

Розглянуто суть механізмів формування соціально орієнтованої національної економіки як основи для підвищення рівня життя населення. Проведено аналіз основних елементів механізмів соціально орієнтованої національної економіки в розвинутих країнах. Зроблено висновки щодо взаємодоповнення механізму ринкових відносин і механізму економічної політики держави в розв'язанні даної проблеми.

Ключові слова

Механізм соціально орієнтованої національної економіки, рівень життя, економічна політика, ринкові відносини.

© Алла Мельник, Оксана Макара, 2010.

Мельник Алла, докт. екон. наук, професор, Тернопільський національний економічний університет, Україна.

Макара Оксана, канд. екон. наук, доцент, докторант кафедри державного і муніципального управління, Тернопільський національний економічний університет, Україна.

¹ Термін обрано авторами для відображення ступеня орієнтації національної економіки на забезпечення соціальних цілей розвитку.

Класифікація за JEL: H00.

Вступ

Державне регулювання не може позбавити суспільство від усіх негативних явищ, а до підвищення добробуту населення приводять не всі напрями діяльності держави. У зарубіжній економічній літературі детально розглянуто «провали ринку» і «провали держави», тобто нездатність цих механізмів вирішити ті чи інші суспільні завдання. Сам факт існування таких «провалів» свідчить про те, що до формування соціально орієнтованої національної економіки може привести не будь-яка економічна політика держави. Звідси, як зазначав Ф. Міттеран, впливає потреба в гармонізації інтересів між владою ринку і владою держави [1, с. 11]. Відповідно, необхідно дослідити рушійні сили, завдяки яким порядок соціально орієнтованої національної економіки може існувати. Багато вітчизняних та зарубіжних дослідників зазначають, що рушійними силами розвитку суспільства загалом та економіки зокрема є функціонування ринку й економічна політика держави. Ця теза вимагає підтвердження через емпіричний аналіз механізмів формування соціально орієнтованої національної економіки в зарубіжних, насамперед розвинутих країнах .

1. Формування соціально орієнтованої національної економіки як взаємодія ринкових відносин та економічної політики держави на прикладі розвинутих країн

Оскільки в кожній країні характер взаємодії двох механізмів формування соціально орієнтованої національної економіки має свої особливості, реально існує безліч його варіантів. У зв'язку з цим розглянемо особливості формування соціально орієнтованої національної економіки в різних країнах.

Незважаючи на те, що економічну політику держави, яку проводять в економічно розвинутих країнах, детально розглянуто в літературі, досі залишається нерозкритим питанням про те, які елементи державного впливу на економіку є обов'язковими для формування соціально орієнтованої національної економіки, а які з них не відіграють визначальної ролі для станов-

лення цього економічного порядку. З огляду на це, окремої уваги заслуговує аналіз основних напрямів діяльності держави, необхідних для формування соціально орієнтованої національної економіки з метою застосування цього досвіду для України.

Оскільки порядок соціально орієнтованої національної економіки характеризується високим рівнем життя населення, до країн цього типу національної економіки можна віднести країни з ринковими економічними системами, яким притаманний державний вплив і в межах яких підтримується високий рівень добробуту населення.

Названим критерієм у різній мірі відповідають країни Європи, Канада, США і Японія. Статистичні дані саме цих країн буде взято за основу аналізу в подальшому дослідженні.

Формування соціально орієнтованої національної економіки в усіх досліджуваних країнах здійснюється за допомогою двох типів механізмів – механізму ринкових відносин та механізму реалізації економічної політики держави. Взаємозумовлений вплив цих механізмів на добробут населення на прикладі окремих країн розглядається в низці наукових праць [2; 3; 4].

В економічній літературі, присвяченій проблемам формування соціально орієнтованої національної економіки, на прикладі окремих розвинутих країн доведено, що вплив держави на ринкові відносини може здійснюватися більшою чи меншою мірою (залежно від соціально-економічних особливостей країни). Соціально орієнтована національна економіка в кожній країні має свої особливості внаслідок відмінностей у соціально-економічних умовах її формування [3; 4; 5]. У зв'язку з цим виникає необхідність класифікувати країни із соціально орієнтованою національною економікою за ознаками, які відображають основні відмінності. Проведений аналіз підходів до класифікації цих країн показав, що останні базуються на особливостях інституційної структури ринку, зокрема соціальних, правових і політичних умовах, у яких функціонують ринкові відносини. На наш погляд, це пов'язано з тим, що економіки досліджуваних країн є ринковими, а закони ринку єдині для усіх країн, тоді як державна економічна політика, під впливом якої утворюється інституційна структура ринку, в кожній країні має свої особливості. Тому класифікація країн із соціально орієнтованою національною економікою можлива або за рівнем життя населення, або за основними характеристиками економічної політики держави.

Існує безліч кількісних і якісних показників, що характеризують економічну політику держави [4; 6; 7; 8; 9; 10]. Для цілей нашого дослідження доречно подати загальну характеристику ступеня державного впливу на економіку, тобто заходів, завдяки яким держава впливає на ринкові відносини і регулює їх. Звідси характеристику ступеня державного впливу на економіку країн із соціально орієнтованою національною економікою, наведену в табл. 1, дано на основі найбільш відомих якісних і кількісних показників діяльності держави. Водночас до уваги було взято класифікацію, запропоновану в праці [4].

Таблиця 1.

Характеристика ступеня державного впливу на економіку в умовах соціально орієнтованої національної економіки в 2000–2008 рр.

Характеристики	Модель соціально орієнтованої національної економіки			
	Західно-європейська	Американська	Скандинавська	Японська
Вибір між підтримкою повної зайнятості та стимулюванням ефективності виробництва	Орієнтація на повну зайнятість	Орієнтація на ефективність виробництва	Орієнтація на повну зайнятість	Орієнтація на ефективність виробництва
Особливості системи соціального захисту	Розвинута система соціального партнерства	Більшість соціальних функцій виконує підприємницький сектор	Активна соціальна політика держави	Розвинута система соціального партнерства
Частка ВВП, яка перерозподіляється через державний бюджет та позабюджетні фонди, %	55–60	40–50	60–65	50–55
Частка зайнятого населення в державному секторі, % працездатного населення	8–10	9–10	15–20	9–10

Джерело: побудовано на основі [4; 6; 11; 12].

До країн західноєвропейської моделі соціально орієнтованої національної економіки належать Німеччина, Австрія, Бельгія, Нідерланди, Франція, Італія, Греція, Іспанія і Португалія. До американської моделі соціально орієнтованої національної економіки віднесені Великобританія, Ірландія, США і Канада. До скандинавської моделі – Швеція, Фінляндія, Норвегія і Данія, а до японської – Японія.

Як свідчать дані табл. 1, найнижчий ступінь державного впливу спостерігається в країнах американської моделі соціально орієнтованої національної економіки, де частка ВВП, яка перерозподіляється через державний бюджет та позабюджетні фонди, становить менше від 50 %, у держав-

ному секторі зайнято близько 10 % населення, характерна наявність багатьох соціальних функцій у підприємницькому секторі. Це пов'язано з високим рівнем приватної власності, високими купівельною спроможністю громадян та рівнем їхніх доходів.

Характерною особливістю скандинавської моделі є найбільший ступінь впливу держави на економіку, де бюджетна система щороку перерозподіляє 60–65 % ВВП, державний сектор охоплює до 20 % зайнятих, а соціальні функції виконує переважно держава. За рахунок державного бюджету забезпечується високий рівень задоволення соціальних потреб населення. Західноєвропейська та японська моделі соціально орієнтованої національної економіки займають проміжне положення за ступенем державного впливу на економіку.

Очевидним є взаємозв'язок між кількісними та якісними характеристиками державного впливу на економіку. Чим більший обсяг соціальних зобов'язань переймає на себе держава, тим більша необхідність високого ступеня державного впливу на економіку.

Проблема вимірювання ступеня державного впливу в тих або інших економічних умовах є дискусійною і привертає увагу багатьох сучасних дослідників [5; 13; 14]. На наш погляд, передусім її необхідно розглянути з позицій добробуту населення (табл. 2).

Таблиця 2.

Показники добробуту населення у країнах із соціально орієнтованою національною економікою у 2000–2008 рр.

Показник	Модель соціально орієнтованої національної економіки			
	Західно-європейська	Американська	Скандинавська	Японська
ВВП на душу населення, дол. США	32474,3	40286,8	40200,3	33632
Мінімальна заробітна плата на рік, дол. США	15170,0	10712,0	24984,0	11027
Середня очікувана тривалість життя, років	79,94	79,68	79,75	82,30
Індекс людського розвитку за методикою ООН	0,949	0,959	0,962	0,960

Джерело: побудовано на основі [11; 15; 16; 17].

Для комплексної оцінки рівня добробуту населення представлені найбільш поширені показники, які щороку публікують міжнародні організації, наприклад, Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Організація економічного співробітництва та розвитку. Як видно з табл. 2, найбільш чіткий зв'язок між ступенем державного впливу на економіку і добробутом населення простежується за такими показниками, як розмір мінімальної заробітної плати та частка ВВП на душу населення. Так, наприклад, у скандинавській моделі, де ступінь державного впливу на економіку найбільший, мінімальна заробітна плата в річному обсязі становить понад 25 тис. дол. США, що в 2,5 разу перевищує аналогічний показник, характерний для американської моделі соціально орієнтованої національної економіки.

Такі показники, як індекс людського розвитку та середня очікувана тривалість життя при народженні, дають змогу зробити висновок про те, що в усіх розвинутих країнах, незалежно від ступеня державного впливу на економіку, досягнуто високий рівень добробуту населення.

Також варто зазначити, що існує позитивний зв'язок між ступенем державного впливу на економіку (цей прояв пов'язаний головним чином із соціальними зобов'язаннями держави) та можливостями усунути різкі відмінності в рівнях доходів населення. Індекс Джині є одним з найнижчих у розвинутих країнах скандинавської моделі і, за даними Світового Банку, становить у Швеції 25,0, у Фінляндії – 26,9, у Норвегії – 25,8, а в Данії – 24,1. Водночас розрив між часткою витрат на споживання продуктів харчування в доходах бідних та багатих становить у цих країнах менше за 5 % [18, с. 31]. Насправді, чим більше доходів надходить до державного бюджету, тим у більших масштабах держава вилучає засоби в однієї (найбільш забезпеченої) категорії громадян і передає ці засоби іншій (менш забезпеченій) частині населення.

Високий ступінь державного впливу на економіку в умовах соціально орієнтованої національної економіки дасть можливість досягти більш високого рівня добробуту для малозабезпечених верств населення та скоротити рівень соціальної нерівності. Цей висновок не означає можливості підвищувати добробут тільки за допомогою процесу перерозподілу. Як відомо, перерозподіл ВВП, який проводить бюджетна система, перебуває в жорсткій залежності від існуючого рівня добробуту населення (адже для того, щоб перерозподілити засоби, необхідно заздалегідь їх вилучити).

Ринкові відносини також створюють можливість формування додаткових доходів держави (наприклад, доходів від державної підприємницької діяльності), які становлять близько 10 % ВВП [11; 19]. Але збільшення цього показника призведе до скорочення можливостей держави з формування соціально орієнтованої національної економіки, оскільки ступінь впливу держави на економіку країни стане надмірним.

Процес перерозподілу, який здійснює держава, не є основним для формування соціально орієнтованої національної економіки, оскільки є за-

лежним від загального рівня добробуту в країні. Тому держава впливає на структуру виробництва і конкурентне середовище ринку, а відтак і на добробут населення, тому що створює основу для забезпечення приватними благами і доходами більшості зайнятого населення. Отже, економічна політика держави, яка формує соціально орієнтовану національну економіку, має два основних напрями: здійснення соціальних зобов'язань держави та вплив на структуру виробництва і конкурентне середовище ринку.

2. Вплив економічної політики держави на структуру виробництва і конкурентне середовище ринку в умовах формування соціально орієнтованої національної економіки

У розвинутих країнах основним завданням державного впливу на структуру виробництва та конкурентне ринкове середовище є збереження конкурентної ситуації на ринку й орієнтація на виробництво споживчих товарів. Оскільки виробнича структура орієнтована на виробництво споживчих товарів, то водночас вона орієнтована і на інтереси населення.

Ще до середини 1950-х рр. найбільша частина трудових ресурсів була зайнята в сільському господарстві. У 1950-ті рр. чисельність зайнятих у промисловості перевершила тих, що працюють у сільському господарстві. Друга радикальна зміна в структурі зайнятості населення відбулася в 1970-і рр., коли частка тих, хто працює у сфері послуг, стала найбільшою. Зазначені тенденції зберігаються і до сьогодні. Сектор послуг у структурі виробництва посідає домінуюче положення (70–80 % ВВП). Основну частину продукції цього сектора створюють у таких видах економічної діяльності, як послуги громадського харчування, освіта, охорона здоров'я, соціальна робота, а також фінансові, страхові та ріелторські послуги. Другим за внеском у ВВП країн із соціально орієнтованою національною економікою (20–30 %) є сектор промисловості, що складається з галузей добувної (близько 5–10 %) та переробної промисловості (близько 15–20 %). Сектор сільського господарства має невеликий внесок до ВВП (2–3 %) [11; 20]. Нематеріальне виробництво є основною сферою зайнятості і напряму інвестицій, воно – парадигма сучасного і майбутнього економічного розвитку. Потенціал розвитку постіндустріального суспільства – інфраструктура, житловий сектор, сфера послуг, організація виробництва.

Незважаючи на відмінності у ступені державного впливу на економіку розвинутих країн, основні характеристики виробничої структури є дуже близькими. Найбільш помітні відмінності між структурою виробництва в країнах із соціально орієнтованою національною економікою проявляються лише в

секторах, що виробляють суспільні блага. У країнах західноєвропейської та скандинавської моделі соціально орієнтованої національної економіки обсяг виробництва в секторі освітніх, медичних та інших соціальних послуг перевищує 20 % ВВП, а в американській моделі, де ступінь державного впливу на економіку мінімальний, цей показник становить 16 % ВВП [11; 17]. Відсутність різких відмінностей у виробництві приватних благ і засобів виробництва, на наш погляд, пов'язана з впливом ринкових відносин на структуру виробництва в умовах соціально орієнтованої національної економіки.

Виробничу базу деяких високорозвинених країн (США, Німеччина, Японія, Великобританія, Франція та ін.) частково винесено на територію країн, що розвиваються. Та частина основних виробничих фондів, яка перебуває на території самих країн із соціально орієнтованою національною економікою, регулярно оновлюється, але не піддається різкому розширенню (про що свідчать невеликі обсяги чистих реальних інвестицій) [21].

Основними методами регулювання конкурентного ринкового середовища і виробничої структури в розвинутих країнах, разом із традиційними заходами антимонопольної політики, є: стимулювання розвитку малого бізнесу (головним чином через пільги в оподаткуванні та спрощення процедури звітності); видача кредитів на пільгових умовах; здійснення державних інвестицій в об'єкти виробничого призначення та інфраструктуру.

Оцінці сучасних тенденцій розвитку малого бізнесу в різних країнах із соціально орієнтованою національною економікою та Україні присвячено роботи багатьох сучасних вітчизняних і зарубіжних економістів [18; 22]. Можна констатувати, що малі та середні підприємства виконують низку найважливіших соціально-економічних функцій – забезпечення зайнятості, вирішення проблем бідності, створення середнього класу, підтримку інноваційної активності, зменшення соціальної нерівності тощо. Необхідно зазначити, що малі та середні підприємства є системоутворювальним елементом процесу формування соціально орієнтованої національної економіки, оскільки розвиток немонополізованого підприємництва дає змогу підвищити конкурентоспроможність ринкового середовища, і, відповідно, посилити орієнтацію виробництва на інтереси споживання населення. Основні характеристики малих та середніх підприємств у розвинутих країнах наведено в табл. 3.

У багатьох розвинутих країнах більше половини ВВП створюється на малих і середніх підприємствах. Малі та середні підприємства надають робочі місця для понад 50 % зайнятих в економіці. Усе це свідчить про те, що малий бізнес в умовах соціально орієнтованої національної економіки є значною частиною господарської системи країни.

Таблиця 3.

**Основні характеристики малих та середніх підприємств
 у країнах із соціально орієнтованою національною економікою
 у 2000–2008 рр.**

Показник	Модель соціально орієнтованої національної економіки			
	Західно- європейська	Амери- канська	Сканди- навська	Японська
Кількість малих та середніх підприємств на тисячу жителів	40	60	45	40
Частка зайнятих на малих і середніх підприємствах (% загальної чисельності зайнятих)	60	50	75	65
Внесок малих і середніх підприємств у ВВП країн, %	60–65	50–55	65–70	60–65

Джерело: побудовано на основі [15; 11].

Порівнюючи показники розвитку малих та середніх підприємств у розвинутих країнах, можна чітко простежити низку тенденцій. У країнах із меншим ступенем державного впливу створюється значна кількість малих та середніх підприємств, завдяки яким формується близько 50 % ВВП. Але оскільки створені малі та середні підприємства більше тяжіють до «мікропідприємств» (з чисельністю менше 10 чоловік і відносно невеликими капітальними витратами), діяльність більшості з них належить до таких секторів економіки, як торгівля, будівництво і сектор послуг. Низку секторів, зокрема промисловості, транспорту і сільського господарства, в цьому випадку представляють середні та великі підприємства.

У країнах з вищим ступенем державного впливу на економіку з'являються додаткові шляхи стимулювання розвитку малого бізнесу, такі як пільгове кредитування, пільговий режим оподаткування, сприяння в підвищенні кваліфікації персоналу тощо. Саме через ці причини у країнах, що належать до західноєвропейської, японської та особливо скандинавської моделей соціально орієнтованої національної економіки, функціонують малі підприємства з більшою чисельністю зайнятих і більшими капітальними витратами, ніж у країнах американської моделі, створюючи водночас до 70 % ВВП.

В усіх країнах із соціально орієнтованою національною економікою одним із головних завдань економічної політики держави є підтримка виробництва сільськогосподарської продукції, а саме продуктів харчування для населення. У табл. 4 наведено дані про державну підтримку сільськогосподарського сектора економіки у країнах із соціально орієнтованою національною економікою.

Таблиця 4.

Державні витрати на підтримку сектора сільського господарства у країнах із соціально орієнтованою національною економікою протягом 2000–2008 рр.

Державні витрати на підтримку виробників сільськогосподарської продукції	Модель соціально орієнтованої національної економіки			
	Західно-європейська	Американська	Скандинавська	Японська
% вартості виробленої продукції	62–67	18–20	65–70	65–68
% ВВП	1,8	0,9	1,5	1,6

Джерело: побудовано на основі [15; 11; 17].

Як видно з наведених даних, у країнах із високим ступенем державного впливу на економіку держава фінансує виробництво близько 60–70 % сільськогосподарської продукції, що становить 1,5–1,8 % ВВП. Ці витрати дають змогу виробникам сільськогосподарської продукції збільшити випуск більш ніж у 2 рази. Оскільки виробництво продуктів харчування є найважливішою складовою добробуту населення, держава відіграє значну роль у його підвищенні.

У країнах американської моделі розвитку економіки держава здійснює менший обсяг витрат, які впливають на конкурентне середовище ринку та виробничу структуру економіки. Держава фінансує 18–20 % виробництва сільськогосподарської продукції, що у 3 рази менше, ніж у країнах інших моделей соціально орієнтованої національної економіки, та виділяє на такі цілі лише 0,9 % ВВП.

Також залежності між ступенем державного впливу на економіку та розмірами державних витрат на підтримку виробництва і споживання певних споживчих товарів можна побачити на прикладі іншої важливої складової добробуту населення, а саме: житла і житлово-комунальних послуг. В усіх досліджуваних країнах держава виділяє кошти в розмірі близько 1 %

ВВП на оплату вартості житла і житлово-комунальних послуг для малозабезпечених категорій населення. Незважаючи на те, що ці державні витрати мають форму соціальних трансфертів, по суті, ці засоби прямують виробникам у сектор житлово-комунального господарства, а тому є непрямим засобом стимулювання розвитку цього сектора.

Отже, потреби в продуктах харчування та житлі є одними з головних складових добробуту населення. Розвинуті держави приділяють особливу увагу виробництву цих благ. Стимулювання виробництва інших приватних благ, необхідних споживачам, в умовах соціально орієнтованої національної економіки здійснюють непрямими методами – надання податкових пільг для тих підприємств, які здійснюють інвестиційні витрати у розвиток виробничого і людського капіталу (табл. 5).

Таблиця 5.

Податкові пільги для підприємств у країнах із соціально орієнтованою національною економікою у 2008 р.

Податки		Модель соціально орієнтованої національної економіки			
		Західно-європейська	Американська	Скандинавська	Японська
Податок на прибуток підприємств	Стандартна ставка, %	38,2	32,1	30,1	37,5
	Середня ефективна ставка, %	32,5	–	–	33,1
ПДВ	Стандартна ставка, %	18,3	15,3	23,8	5
	Середня ефективна ставка, %	10,5	10,1	18,7	–

Джерело: побудовано на основі [11; 15; 17].

У кожній країні із соціально орієнтованою національною економікою існує порядок надання податкових знижок або податкових вирахувань з прибутку підприємств, що здійснювали витрати на інвестиційні цілі. Тому середня ефективна ставка з податку на прибуток підприємств в усіх цих країнах становить меншу величину, ніж стандартна ставка цього податку.

Податкові пільги з ПДВ сприяють покращенню загальних умов господарювання для наукомістких та високотехнологічних галузей, що виробляють продукцію, попит на яку стрімко зростає в довгостроковому періоді. У табл. 5 відображено, що в усіх країнах соціально орієнтованої національної економіки існує диференціація ПДВ, яка призводить до зниження середньої ефективної ставки цього податку. Стандартна ставка ПДВ становить у середньому 19 % у західноєвропейській, американській та скандинавській моделях соціально орієнтованої національної економіки, а середня ефективна ставка ПДВ (що розраховують як співвідношення податкових надходжень від ПДВ до обсягу споживання) становить лише 13 %. Це свідчить про поширення податкових пільг з ПДВ, що збільшує прибутковість і конкурентоспроможність відповідних секторів.

Завдяки диференціації податкових ставок на товари, різні за критерієм соціальної значущості, ПДВ доволі успішно виконує соціально-економічну функцію, забезпечуючи свого роду «соціальну справедливість» у розподілі податкового навантаження між різними за рівнем доходів та споживання верствами населення. Використання інших, окрім стандартної та нульової, ставок податку дає змогу проводити регульовану податкову політику і водночас зменшує втрати бюджету, порівняно із ситуацією, коли товар звільняється від податку на додану вартість чи оподатковується за нульовою ставкою (табл. 6).

Таблиця 6.

Пільгові ставки на окремі групи товарів і послуг у країнах західноєвропейської моделі соціально орієнтованої національної економіки¹

Країни із соціально орієнтованою національною економікою	Групи товарів і послуг						
	Продукти харчування	Квитки до закладів культури	Готельні послуги	Водопостачання	Дитячий одяг та взуття	Електроенергія	Природний газ
Німеччина	7,0; 16,0 ²	7,0	7,0	7,0	–	–	–
Франція	5,5; 19,6 ²	5,5	5,5; 19,6 ²	5,5	–	5,5; 19,6 ²	5,5; 19,6 ²
Італія	4,0; 10,0	10,0	10,0	10,0	–	10,0	10,0
Іспанія	4,0; 7,0	7,0	7,0	7,0	–	–	–
Нідерланди	6,0	6,0	6,0	6,0	–	–	–
Греція	8,0	4,0	8,0	8,0	–	8,0	8,0

Примітки: 1. Джерело: [23, с. 224]. 2. Стандартна ставка.

Податкові пільги є засобом здійснення лише невеликого коригування виробничої структури, оскільки під час стимулювання структурної трансформації через податки обов'язково відбувається розширення виробництва продукції, і, відповідно, зниження ціни на неї. Водночас первинне збільшення прибутковості підприємств, спричинене державною політикою, буде знівельоване. Для проведення великомасштабної структурної трансформації потрібне послідовне зниження відрахувань із ПДВ та податку на прибуток. Іншими словами зменшення ставок податків не є нагальним на нинішньому етапі, тому що така політика може призвести до значних втрат для бюджету розвинутих країн. Зниженню ставок у майбутньому можуть сприяти структурні зміни в податковій політиці та управлінні податками, спрямовані на розширення бази оподаткування.

Безумовно, якщо інвестиційна активність приватних інвесторів є низькою, великомасштабні зміни у виробничій структурі економіки не може бути проведено лише за допомогою наданих для них податкових пільг. Деякі виробництва для приватних інвесторів взагалі не може бути розширено, оскільки їхній розвиток вимагає надто великих капіталовкладень, як це відбувається під час будівництва залізниць, гідроелектростанцій, цивільної авіації тощо. Усе це свідчить про необхідність доповнення приватних інвестицій в об'єкти виробничого призначення державними інвестиціями.

Основними об'єктами державного інвестування у країнах із соціально орієнтованою національною економікою є ті основні виробничі фонди й об'єкти інфраструктури, які є непривабливими для приватного капіталу, оскільки в цьому випадку знижується вірогідність витіснення приватних інвестиційних витрат державними [24]. У розвинутих країнах діють спільні інвестиційні проекти між державою і приватними інвесторами. Водночас держава визначає пріоритетні напрями розвитку економіки, після чого спільно з приватними інвесторами здійснює фінансування інвестицій [25].

Отже, в умовах соціально орієнтованої національної економіки основні напрями державного впливу на структуру виробництва і конкурентне середовище ринку полягають у традиційних заходах антимонопольної політики держави, а також у стимулюванні інвестиційних процесів завдяки наданню податкових пільг інвесторам і прямого державного фінансування виробництва деяких приватних благ. Необхідно зазначити, що масштаби державного інвестування тим більші, чим вищий ступінь державного впливу на економіку країни.

3. Соціальні зобов'язання держави в умовах формування соціально орієнтованої національної економіки

Обов'язки держави здійснювати певні соціальні витрати є невід'ємною частиною її економічної політики в умовах формування соціально орієнтованої національної економіки, оскільки завдяки ним зростає добробут населення внаслідок користування суспільними благами – послугами освіти, охорони здоров'я, охорони правопорядку тощо, а також можливе підвищення матеріального достатку непрацездатного та малозабезпеченого населення.

У країнах із соціально орієнтованою національною економікою до соціальних зобов'язань держави належать такі категорії державних витрат, як соціальні трансферти (пенсії, допомога тощо), витрати на виробництво суспільних благ (освіта, охорона здоров'я, наука, культура, охорона громадського порядку тощо), а також державні інвестиційні витрати, пов'язані з об'єктами соціального й інфраструктурного призначення [26; 25, с. 17–61; с. 49–65].

Соціальні трансферти дають змогу забезпечити мінімальний гарантований рівень для безробітного населення, яке становить 2–10 % у країнах із соціально орієнтованою національною економікою, пенсійні виплати для пенсіонерів, чисельність яких сягає 12–20 % загальної чисельності населення, а також виплати допомоги на дітей, які становлять близько 20 % населення країн. Витрати на виробництво і розподіл суспільних благ, які часто розраховують як витрати на державне кінцеве споживання за вирахуванням витрат на оборону здійснюють у формі організації державного виробництва, видачі соціальних кредитів на користування суспільними благами, а також наданих державних інвестицій об'єктам соціального призначення [11; 25; 26; 27]. Названі витрати розширюють виробництво суспільних благ до відповідного рівня, що приводить до підвищення добробуту населення, а отже, й рівня життя.

Держави із соціально орієнтованою національною економікою здійснюють значний внесок у розвиток виробництва таких суспільних благ, як послуги освіти, охорони здоров'я, наукові дослідження і розробки. За державний рахунок фінансується від 70 до 80 % витрат на охорону здоров'я, 65–95 % витрат на освіту та 30–60 % витрат на наукові дослідження і розробки (табл. 7).

Таблиця 7.

**Джерела фінансування виробництва деяких суспільних благ
 у країнах із соціально орієнтованою національною економікою
 у 2000–2008 рр.**

Витрати на виробництво суспільних благ		Модель соціально орієнтованої національної економіки			
		Західно-європейська	Американська	Скандинавська	Японська
Сукупні витрати на виробництво суспільних благ, % ВВП	Охорона здоров'я	9,8	10,5	9,0	8,1
	Освіта	5,4	6,1	6,3	5,0
	Наукові дослідження та розробки (R&D)	1,7	1,9	2,8	3,4
Державні витрати на виробництво суспільних благ, % ВВП	Охорона здоров'я	7,2	6,8	7,3	6,6
	Освіта	4,9	4,8	6,0	3,3
	Наукові дослідження та розробки (R&D)	1,1	0,7	0,9	1,0

Джерело: побудовано на основі [11; 16; 17].

Незважаючи на те, що визначені витрати на виробництво суспільних благ здійснюють в умовах соціально орієнтованої національної економіки приватні суб'єкти, необхідно підкреслити, що внесок держави в підвищення добробуту населення завдяки виробництву суспільних благ набагато перевищує аналогічний внесок приватних господарських суб'єктів. Із табл. 7 також помітно, що для розвинутих країн з високим ступенем державного впливу, як правило, характерна більша частка державних витрат у загальних витратах на виробництво суспільних благ. У країнах із соціально орієнтованою національною економікою з меншим ступенем державного впливу на освіту, охорону здоров'я і наукові дослідження виплачується більша їх частка у загальних витратах за рахунок недержавних джерел (табл. 8).

Таблиця 8.

Характеристика основних соціальних зобов'язань держави у країнах із соціально орієнтованою національною економікою у 2000–2008 рр.

Показник	Модель соціально орієнтованої національної економіки			
	Західно-європейська	Американська	Скандинавська	Японська
Обсяг випланих соціальних трансфертів (% ВВП)	27,4	23,5	31,7	22,4
Державні витрати на виробництво і розподіл суспільних благ (% ВВП)	13,0	13,1	19,8	12,7
Державні витрати на реальні інвестиції (% ВВП)	2,6	2,5	2,9	2,5

Джерело: побудовано на основі [11; 16; 17].

Розмір соціальних зобов'язань держави в різних країнах із соціально орієнтованою національною економікою перебуває в межах 35–55 % ВВП. Найбільший обсяг соціальних зобов'язань держави спостерігається у країнах із високим ступенем державного впливу на економіку (скандинавської моделі). Найменший – у країнах американської моделі розвитку з найнижчим ступенем державного впливу на економіку. Але, незважаючи на ці відмінності, загалом соціальні зобов'язання держави в будь-якій розвинутій країні є доволі високими.

Забезпечення соціальних зобов'язань відбувається завдяки системі перерозподілу доходів у суспільстві, яка організована державою, і масштабність цієї перерозподільної системи тісно пов'язана з рівнем добробуту більшості платників податків.

Дослідження показують, що в зазначених країнах існують три основні форми фінансування соціальних витрат: накопичувальна система (джерелом для фінансування витрат є страхові внески господарських суб'єктів); система соціального кредитування та система соціальних гарантій (джерелом для фінансування витрат є поточні доходи держави) [26; 28, с. 7–13].

Аналіз основних характеристик накопичувальних систем з виплати трансфертів у досліджуваних країнах свідчить, що показники внесків на соціальне страхування в розрізі країн із соціально орієнтованою економікою суттєво відрізняються (табл. 9).

Таблиця 9.

**Внески на соціальне страхування в розрізі країн
 із соціально орієнтованою національною економікою у 2000–2008 р.**

Показник	Модель соціально орієнтованої національної економіки			
	Західно-європейська	Американська	Скандинавська	Японська
Страхові сукупні внески, % ВВП	15,8	6,0	13,1	12,5
Середній рівень страхових сукупних внесків з боку робітника, % заробітної плати	12,3	6,3	7,2	7,0
Середній рівень страхових сукупних внесків з боку роботодавця, % заробітної плати	21,4	8,3	15,3	7,0

Джерело: побудовано на основі [11; 16; 17].

У країнах із високим ступенем державного впливу на економіку (західноєвропейська та скандинавська моделі соціально орієнтованої національної економіки) використовують високі соціальні внески, особливо для роботодавців (21,4 % та 15,3 %), завдяки чому формуються страхові фонди в розмірі 13–16 % ВВП. Для країн із невисоким ступенем державного впливу характерний невеликий обсяг внесків у соціальний фонд, що формується за рахунок працівників і працедавців за низькими ставками (6–8,5 % заробітної плати). Внески на соціальне страхування мають обов'язковий характер. На відміну від європейських країн, де основну частину цього внеску платить роботодавець, у Японії внесок ділять на рівні частини.

Порівняння даних із табл. 8, 9 показує, що страхові фонди, які формуються в розвинутих країнах завдяки засобам працездатного населення і підприємств-працедавців, становлять меншу частку ВВП, ніж реально виплачені державні соціальні трансферти. Отже, впровадження страхової системи з пенсійного і медичного забезпечення лише в обмеженій мірі сприяє формуванню соціально орієнтованої національної економіки, оскільки не дає змоги фінансувати всі соціальні зобов'язання.

Разом із накопичувальною системою забезпечення соціальних виплат, державі в умовах соціально орієнтованої національної економіки необхідно залучити додаткові кошти для здійснення соціальних витрат. Ці витрати можуть бути у формі соціального кредиту або на соціально-гарантованій основі. Поворотна основа для соціальних зобов'язань держа-

ви має лише обмежене застосування в умовах соціально орієнтованої національної економіки.

Джерелом фінансування соціальних виплат, які надають на безповоротній основі, у бюджетній системі держави є податкові надходження. Проведений нами аналіз бюджетних систем розвинутих країн показав, що для здійснення соціальних зобов'язань необхідно розподіляти доходи бюджетної системи так, щоб найбільша частка надходжень припадала на центральний рівень бюджетної системи (табл. 10).

Таблиця 10.

Питома вага податкових надходжень у бюджетній системі країн із соціально орієнтованою національною економікою у 2008 р.

Питома вага податкових надходжень у бюджетній системі	Модель соціально орієнтованої національної економіки			
	Західно-європейська	Американська	Скандинавська	Японська
Центральний бюджет	41,3	59,4	60,4	38,4
Фонди соціального страхування	40,2	13,7	21,3	38,0
Регіональні та місцеві бюджети	18,5	26,9	18,3	23,6

Джерело: побудовано на основі [11; 16; 17].

Основною статтею бюджетних доходів у розвинутих країнах є податкові надходження і соціальні внески, а тому їх розподіл усередині бюджетної системи загалом відповідає розподілу доходів держави, де найбільш впливовим елементом є центральний бюджет, частка якого становить 40–60 % сукупних надходжень. До центрального рівня державного управління надходить близько 80 % сукупних податкових надходжень і соціальних внесків, а до регіональних і місцевих бюджетів – лише 20 % усіх податкових надходжень.

Відсутність раціональної системи вирівнювання доходів бюджетів різних рівнів різко знижує ефективність функціонування податкової та бюджетної системи, створює напругу між центром і регіонами та так званими «бідними» і «багатими» регіонами, поглиблює диференціацію в рівнях і темпах їхнього розвитку, впливає на збільшення розриву між рівнем життя населення в різних регіонах розвинутих країн. Кількість та якість громадських послуг, які надають жителям різних територій, ще залишається територіально диференційованою, що стає фактором наростання соціальної неста-

більності в суспільстві. Одним із методів вирішення цієї проблеми є застосування системи міжбюджетних трансфертів на базі вдосконаленої оцінки податкового потенціалу регіонів, що дає змогу проводити міжрегіональне «соціальне вирівнювання».

Отже, якщо загальнодержавний рівень управління отримує найбільшу частку доходів, він здійснює найбільший вплив на економіку країни та фінансує істотну частину соціальних зобов'язань держави.

Масштабність податкової системи в умовах соціально орієнтованої національної економіки перебуває в прямій залежності від обсягу сукупних соціальних зобов'язань, що бере на себе держава. Цим, на наш погляд, пояснюється те, чому в розвинутих країнах з невисоким ступенем державного впливу на економіку (країни американської моделі соціально орієнтованої національної економіки) сукупні податкові надходження становлять близько 30 % ВВП, а в країнах із високим ступенем державного впливу (країни скандинавської моделі) – близько 50 % ВВП.

Для забезпечення соціальних зобов'язань державі потрібний стабільний податковий дохід. Очевидно, що бюджетна система, доходи якої передбачені та стабільні, з більшою вірогідністю виконає взяті на себе зобов'язання, ніж система, доходи якої можуть змінюватися непередбачуваним чином. Тому для формування соціально орієнтованої національної економіки потрібна податкова система, що спирається, передусім, на стабільну податкову систему, оскільки лише в цьому випадку доходи держави не будуть схильні до різких змін у часі. У табл. 11 показано структуру податкових надходжень розвинутих держав.

Таблиця 11.

Питома вага податкових надходжень у ВВП країн із соціально орієнтованою національною економікою у 2008 р.

Питома вага податкових надходжень у ВВП	Модель соціально орієнтованої національної економіки			
	Західно-європейська	Американська	Скандинавська	Японська
Податкові надходження	41,5	33,48	49,1	30,8
Податки на доходи фізичних осіб	14,6	13,2	27,1	13,9
Податки на прибуток корпорацій	4,5	4,0	3,7	4,3
Податки на власність	4,7	4,1	2,9	4,2
Податки на споживання	16,5	12,2	18,0	14,1

Джерело: побудовано на основі [11; 16; 17].

Найважливішими джерелами податкових надходжень у країнах із соціально орієнтованою національною економікою є податки, пов'язані з доходами і витратами фізичних осіб (близько 60–80 % податкових надходжень). Така ситуація можлива лише в умовах високого рівня добробуту більшості населення, який характерний для країн із соціально орієнтованою національною економікою.

Оскільки ці доходи і витрати безпосередньо пов'язані із задоволенням основних потреб населення, вони є найбільш стабільною податковою системою. З метою забезпечення раціонального розподілу податкового навантаження на різну за споживчими якостями продукцію, а відтак і відносного вирівнювання цінового тиску на різні верстви населення залежно від їхнього рівня доходів, у багатьох розвинутих країнах ставки ПДВ і податку з доходів фізичних осіб диференційовані, а також включають податкові пільги. Податки з менш стабільною податковою системою (податок на прибуток підприємств, доходи від власності тощо) в умовах соціально орієнтованої національної економіки є доповнювальними джерелами доходів держави (табл. 11).

Аналіз податкових систем розвинутих країн показав, що спостерігається така закономірність: чим більш диференційованою є система нарахування податку, тим більша частка податкових надходжень формується завдяки «багатим» платникам податків і тим складнішим стає процес розрахунку податку. Менша диференціація податкової системи, основною перевагою якої є спрощена система оподаткування, зазвичай призводить до того, що основна частина податкових надходжень держави формується за рахунок засобів платників податків середнього прошарку населення.

Висновки

Аналіз світового досвіду формування соціально орієнтованої національної економіки дає змогу зробити наступні висновки:

- формування соціально орієнтованої національної економіки в розвинутих країнах є результатом взаємодії ринкових відносин і економічної політики держави. Завдяки особливостям економічної політики держави, яку можна оцінити у вигляді ступеня державного впливу на економіку, існують відмінності між країнами з різними моделями соціально орієнтованої національної економіки;
- роль механізму ринкових відносин у встановленні соціально орієнтованої національної економіки полягає в забезпеченні виробництва благ, необхідних споживачам, а також у формуванні прибутків зайнятого населення;

- роль механізму економічної політики держави полягає в забезпеченні зростання добробуту населення в тих випадках, коли цього не забезпечує ринок, і проявляється у: а) впливі на структуру виробництва і конкурентне середовище ринку, б) здійсненні соціальних зобов'язань держави;
- ринкові відносини та економічна політика держави будуть доповнювальними один для одного механізмами для формування соціально орієнтованої національної економіки тільки в тому випадку, якщо державний вплив буде спрямований на регулювання таких явищ, як монополізація і негативні соціальні ефекти, але не руйнуватиме основи ринку.

Література

1. Свобода, как и хлеб, незаменима // За рубежом. – 1989. – № 31 (1516). – С. 11.
2. Iversen T. The Choices for Scandinavian Social Democracy in Comparative Perspective. // Oxford Review of Economic Policy. – 1998. – № 3.
3. Альбер М. Капитализм против капитализма. – СПб.: Экономическая школа, 1998.
4. Мельник А. Ф. Державне регулювання економіки перехідного періоду (світовий досвід і проблеми України: Монографія. – Тернопіль: Збруч, 1995. – 180 с.
5. Гутник В. Единство порядка и свободы // Политэконом. – 1998. – № 1.
6. Huber E., Ragin C., Stephens J. D. Comparative Welfare States Data Set. – University of North Carolina. – December 1997.
7. Головніна О. Г. Основи соціальної економіки: підручник / О. Г. Головніна. – К.: Арістей. – 2006. – 612 с.
8. Державне регулювання економіки: навч. посібник / С. М. Чистов, А. Є. Никифоров, Т. В. Куценко та ін. – К.: КНЕУ, 2000. – 316 с.
9. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ–ХХІ століть: нові пріоритети. – К.: Наук. думка, 2006. – 510 с.
10. Глобальные трансформации и стратегии развития. Монография / Под ред. О. Г. Белоруса и др. – К.: Ориане, 2000. – 424 с.
11. <http://www.oecd.org>.
12. Ter-Minassian, Teresa. Decentralizing Government // Finance and Development. – September 1997. – P. 36–40.

13. Илларионов А. Экономическая свобода и благосостояние народов // Вопросы экономики. – 2000. – № 4. – С. 83–102.
14. Илларионов А., Пивоварова Н. Размеры государства и экономический рост // Вопросы экономики. – 2002. – № 9. – С. 18–46.
15. Statistical Yearbook. – United Nations, New York. – 2003. – 453 p.
16. <http://www.cansim.org>.
17. <http://www.eurostat.org>.
18. Study on reduced VAT applied to goods and services in the Member States of the European Union // Final report, Copenhagen Economics, 2007. – 103 p.
19. Revenue Statistics 1965–1999. – Paris: OECD, 2000.
20. Бьюкенен Дж. Границы свободы. Между анархией и Левиафаном // Бьюкенен Дж.М. Сочинения: пер. с англ. – М.: Таурас Альфа, 1996. – С. 366–368. – (Сер. «Нобелевские лауреаты по экономике»).
21. Шмелев Н. Монетарная политика и структурные реформы в экономике постсоветской России // Вопросы экономики. – 2002. – № 5. – С. 26–38.
22. Малый бизнес и региональное развитие в индустриальных странах. – М., 1998. – С. 126.
23. Соколовська А. М. Система податкових пільг в Україні у контексті європейського досвіду / [А. М. Соколовська, Т. І. Єфименко, І. О. Луніна та ін.] ; за ред. А. М. Соколовської. – К. : НДФІ, 2006. – 320 с.
24. Курс переходной экономики / Под ред. акад. Абалкина Л. И. – М.: ЗАО «Финстатинформ», 1997.
25. Ганслі Т. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки. – К.: Основи. – 1996. – 239 с.
26. Adema W. Uncovering Real Social Spending // The OECD Observer. – № 211. – April-May 1998. – pp. 20–23.
27. Мюллер-Армак А. Принципы социального рыночного хозяйства // Социальное рыночное хозяйство. Теория и этика экономического порядка в России и Германии. – СПб.: Экономическая школа, 1999.
28. Головин В. Г. Социальная ориентация экономики в России и в развитых странах Запада: Специализированная информация. – М.: ИНИОН РАН, 1997. – 284 с.
29. Мюллер-Армак А. Будущая конституция социальной рыночной экономики // Политэконом. – 1996.